

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637

גליון חודש תמוז ה'תשע"ח | 103

פסקי דינים

הרב יוסף פליישמן שליט"א

שכירות פועלים 6 -

חזרת פועל בדבר האבד

בעלון הקודם התבאר שפועל או קבלן שהתחייב לעבוד בעבודה שהיא בגדר 'דבר האבד' אסור לו לחזור בו¹ [שלא מחמת אונס], אפילו אם לא התחייב בקניין ולא התחיל לעבוד², ואפילו אם יש רק חשש שהמעסיק יפסד³. גם התבאר, שאם חזר בו באיסור יכול המעסיק להערים על הפועל ולהטעותו בכדי שימשיך לעבוד, והיינו על ידי הבטחת תוספת שכר לפועל, כשבאמת לא יהיה המעסיק חייב לשלם את התוספת. בעלון זה נדון באופן שהפועל לא הסכים לעשות את העבודה בשום אופן, איזה חיובים יש לו כלפי המעסיק.

שכירת פועל אחר על חשבון המתפטר

1. אם הטעיית המעסיק לא עזרה⁴ והפועל מתעקש לחזור בו מהעבודה, הדין תלוי: אם זה ודאי דבר האבד, יכול המעסיק לשכור פועל אחר על חשבון הפועל המתפטר [לפי הגדרים שלהלן]. ואם זה רק ספק דבר האבד ויתכן שהמעסיק לא יפסיד עקב חזרת הפועל, נחלקו הפוסקים אם המעסיק יכול לשכור מישהו אחר על חשבון המתפטר⁵.

ציונים והערות

1. המלא הרועים (שכירות פועלים סעיף 1) חידש שהדין של 'שוכר עליהם' נאמר רק באופן שהפועל ידע מראש שהוא נשכר בדבר האבד. הסברא בזה היא, כיון שטעם הדין ש'שוכר עליהם' הוא או מחמת קנס או מחמת התחייבות הפועל לדאוג שהמעסיק לא יפסד, ושני הטעמים אינם שייכים אלא כשהפועל ידע מראש שמדובר בדבר האבד. המלא הרועים הוסיף עוד עפ"י הנ"ל, שצריך שהפועל ידע את סוג המלאכה וגם שבדבר"כ אין פועלים חילופיים שיעבדו במקומו, אמנם דבריו אלו אינם מוכרחים, כי יתכן שהפועל מקבל ע"ע באופן כללי שכל שיגרום הפסד למעסיק ע"י חזרתו הוא מקבל ע"ע לשלם, והוא דין כללי בדבר האבד ולא צריך כל פעם הסכם מיוחד עם פירוט ההתחייבות.

בשו"ת ושב הכהן (סי' יג ד"ה ולפענ"ד נראה) כתב, שאם הפועל הושכר מתחילה לעבודה כללית ולא נאמר לו מראש שיצטרך לעבוד בדבר האבד, ואח"כ במסגרת העבודה נתנו לו לעבוד בדבר האבד, אין על הפועל איסור לחזור בו כמו בשאר דבר האבד, שהרי לא הושכר לזה מלכתחילה, ובזה יישב את הסוגיא של 'שיירא שהייתה מהלכת במדבר' לפי הרמב"ן.

2. ואם השכירות נעשתה בקניין הארכנו בגיליון 101, ועי"ש (דין 7) שיש פוסקים הסוברים שאז אין שום היתר לפועל לחזור בו אפילו במקרה של אונס.

3. הכסף הקדשים (ד"ה שוכר עליהן) כתב שדי בחשש הפסד כדי שייקרא דבר האבד ויהיה אסור לפועל לחזור בו, וכך סבר גם בשו"ת ושב הכהן (שם, ודבריו הובאו בהג' רעק"א על הש"ך כג, ובפת"ש סק"ח) שדי בספק דבר האבד, כיון שבכל אופן אסור לעשות פעולה שספק אם תזיק (ור"ל שגם הרמ"א סובר כן), ובשו"ת אורח משפט (ח"מ סי' כא) הביא דבריו ופסק כן. (ואין ראייה להיפך מזה מדברי המהרש"ד שהובא בש"ך (סק"כ ג), כי שם מדובר שהמעסיק שילם כבר לפועל ורצה להוציא ממנו ממון, וע"ז כתב שהמוציא מחבירו עליו הראייה). בקצוה"ח (שלג, י) כתב, שאם לפי המצב הנוכחי ייגרם הפסד למעסיק, אסור לפועל לחזור על סמך שאולי ישנתה המצב ולא יהיה הפסד.

4. לכתחילה מוטל על המעסיק לנסות להטעות את הפועל שיעמוד בהסכם הראשוני, ורק אם זה לא מצליח הוא יכול לשכור עליו. והגם שלשון המשנה היא "וכל דבר שאבד... שוכר עליהן או מטען", ומשמע שלא צריך להקדים את ה'מטען' לפני ה'שוכר עליהן', אבל לשון הטור היא "ואם אינו יכול להטעותן שוכר פועלים אחרים", והיינו שמקודם ינסה להחזיר את הפועל להסכם הראשוני ע"י הטעייה, ורק אם הפועל אינו מסכים שוכרים עליו אחרים. גם בברייתא (עו, ב) מפרש מקודם "כיצד מטען" ורק אח"כ מפרש "ועד כמה שוכר עליהן", גם בתוספתא (ז, א) מפרש מקודם את הדין של מטען ורק אח"כ את הדין של שוכר עליהם, וכתבו החסדי דוד והמנחת יצחק (שם) שהטעם הוא כנ"ל, שקודם צריך לנסות להטעות. וכן הוא ברמב"ם (שכירות ט, ד) שהועתק בשו"ע, שמקודם מפרש "כיצד מטען" ורק אח"כ "כיצד שוכר עליהן".

והסברא בזה מובנת, כי כשמטעה גורם בכך המעסיק שהפועל יקיים את ההסכם שיש ביניהם, משא"כ בשוכר עליהם מבטל המעסיק את ההסכם הראשון, ורק מפעיל פיצוי עבור אי העמידה בהסכם. אמנם, בכ"ז לא מצאנו באחד מהפוסקים שיכתוב שאם המעסיק לא ניסה להטעותו שישנתה הדין, ונאמר שאינו יכול לשכור עליהן, וכן נראה בפתיח חושן (יא, הערה לב).

5. הכסף הקדשים (הנ"ל) כתב שגם בספק דבר האבד שוכר עליהם, אבל הושב הכהן (הנ"ל) פסק שבספק אינו שוכר עליהן, כיון שמספק לא מוציאים ממון. אמנם, גם לפי הושב הכהן אפשר להיות שוכר עליהן באופן שהמעסיק מוחזק בממון הפועל וכמו שביאר רש"י את דברי הגמ' (ראה להלן הערה 8), ובכה"ג אדרבא, הפועל אינו יכול להוציא מהמעסיק מספק. המקרה שהפוסקים דנו בו היה במשרתת שהתפטרה, שהתירוה"ד (סי' שכ"ט) השאיר הדבר בצ"ע אם זה נחשב דבר האבד, וביאר הושב הכהן שהספק היה אם

תוכן העניינים:

א | פסקי דינים - שכירות פועלים 6 - חזרת פועל בדבר האבד

ב | תורת המשפט - דיני בור בחפץ שהונח על רכבו

בית דין לענייני ממונות "נתיבות חיים"

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף ניתן לקבוע תור לדיונים בבתי הדין:

בירושלים:

בפ"ל: 052-7642-346 (בשעות 18:30-20:00)

בבית שמש:

בטל: 02-502-3637 (בשעות 18:30-20:00)

הדיונים נערכים בשפות עברית, אנגלית ואידיש. ההרכבים בבית הדין הם בראשות הדיינים דלהלן:

יום א'

הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א / הגאון הרב אברהם בוטרמן שליט"א

יום ב' - צהריים

הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

יום ב' - ערב

הגאון הרב יוסף פליישמן שליט"א (ניתן להזמין דיונים גם באנגלית)

יום ג'

הגאון הרב אברהם דרברמדיקר שליט"א

יום ד'

הגאון הרב יעקב פרבשטיין שליט"א

יום ה'

הגאון הרב צבי ברוורמן שליט"א

בבית שמש - יום ה':

הגאון הרב שלמה שלזינגר שליט"א / הגאון הרב ברוך רובנוביץ שליט"א

"עלון המשפט"

יו"ל ע"י "מכון מענה שמחה" בעריכת הר"ר ש. רוטמן © כל הזכויות שמורות.

תגובות והערות ניתן לשלוח לדוא"ל maanesimcha@gmail.com

2. ונחלקו הראשונים והפוסקים עד כמה חייב הפועל המתפטר לשאת בהוצאות שהמעסיק הוכרח לשלם לפועל החילופי.⁷

שיטה א'. יש ראשונים שאומרים שאף פעם לא מחייבים את הפועל המתפטר להוציא כסף מכיסו, אלא שאם המעסיק עדיין נשאר חייב

לו כסף על העבודה שהספיק לעשות, הוא יכול לקחת את הסכום הזה עבור הפועל החילופי⁸ [אבל אם הכסף כבר שולם לפועל א"א להוציא את זה ממנו, וכ"ש שא"א להוציא ממנו כסף אחר].

שיטה ב'. לדעת חלק מהפוסקים אפשר לחייב את הפועל להחזיר

ציונים והערות

יהיה הפסד למעסיק.

6. דייקנו לכתוב כן, כי המעסיק אינו יכול לבזבז על חשבון הפועל, וכמש"כ הכסף הקדשים (ד"ה שוכר עליהן) שלפני שבה לגבות שואלים את התגרים אם המחיר מופרז, ואם אינם עונים בשלילה אזי מטילים חרם אם הוא מפריז, וכתב שעד שתות יותר אינו נחשב דרך בזבוז.

7. בכדי להבין את הדין הזה והבאים אחריו, נקדים כאן את דברי הגמ'. הנה במשנה (ב"מ עה, ב) מבו': "וכל דבר שאבד וחזרו בהן, מקום שאין שם אדם, שוכר עליהן או מטען", ובגמ' (עו, ב) הביאו ברייתא: "בדבר האבוד, שוכר עליהן או מטען... ועד כמה שוכר עליהן, עד ארבעים וחמשים זוז", שוב הביאה הגמ' (עח, א) שיעור אחר: "עד כמה שוכר עליהן, אמר רב נחמן עד כדי שוכר". והקשתה הגמ' שלכא' השיעורים סותרים: "איתנייה רבא לרב נחמן, עד ארבעים וחמשים זוז", ויישבה "אמר ליה, כי תניא היא שבתא חבילה לידו", והיינו שאם לא בא רכוש הפועל לידי המעסיק שוכר עליו פועל חילופי רק עד כדי שכר הפועל המתפטר, ואם בא רכוש הפועל לידי המעסיק שוכר עליו פועל חילופי גם בשיעור פי כמה וכמה. ונחלקו הראשונים בכל זה, א' מהו 'כדי שוכר'. ב', באיזו 'חבילה' מדובר. ג', בבאת חבילה אם אפשר לגבות ממנה גם שכירת פועל חילופי בשכר לא סביר. וכדלהלן בדין זה ובדינים הבאים.

ומחלוקת הראשונים בדין עד כדי שוכר היא. שהנה רש"י (עח, א ד"ה עד כדי) ביאר את הדין של עד כדי שוכר וז"ל: "אם עשו אצלו קצת המלאכה ולא קיבלו כולם, שוכר עליהן, כל מה שהוא חייב להן יוסיף לאחרים ויגמרו". לפי שיטתו יסוד הדין של שוכר עליהן הוא, שהמעסיק יכול לגבות מממון הפועל שישנו תחת ידו, בין אם הוא משכר שעדיין לא שילם לו ובין אם הוא רכוש הפועל שנמצא תחת ידו. וראה להלן (הערה 16) שכתבנו שלפי הפשטות בדברי רש"י אם ישנו למעסיק רכוש הפועל תחת ידו, אפילו אם אין זה כלי העבודה של הפועל, יכול המעסיק לגבות מהם עבור הפועל החילופי, ואפילו אם נאמר שיכול לגבות רק מחפצים שהפועל הביא עקב השכירות, עדיין יסוד הדין של "שוכר עליהן" בבאת חבילה לידו, הוא אותו יסוד כמו כשלא באת חבילה לידו, והיינו המוחזקות של המעסיק, וכל ההבדל הוא רק ממה אפשר לגבות עבור הפועל החילופי, וזהו כנ"ל שלשיטתו יסוד דין שוכר עליהם הוא מחמת מוחזקותו בממון הפועל.

לפי"ד יוצא עוד, שאין גובה מקסימלי לסכום שאפשר לשלם לשני על חשבון הראשון, אלא כל סכום שהמעסיק חייב לראשון אפשר להשתמש בו לצורך כך. לדוגמא: אם הפועל הראשון נשכר באלף ש"ח ועשה שמונים אחוז מהעבודה ולא שולם לו כלום, והפועל השני דורש אלף ש"ח על העשרים אחוז הנותרים, נותן לו המעסיק מאתיים ש"ח משלו ולוקח את השמונה מאות ש"ח שהוא חייב לראשון עבור השני, ולא איכפת לנו שהפועל השני מקבל פי חמש ממה שהוטח לראשון (אם המעסיק הוכרח לשלם לו כ"כ הרבה וכלעיל). מאידך, לשיטת רש"י א"א להוציא כסף מכיסו של הפועל המתפטר אלא המעסיק יכול לגבות רק ממה שתחת ידו מכסף הפועל (אמנם התפארת שמואל דלהלן היה לו פירוש אחר בדעת רש"י). וראה בהערה הבאה מה שהקשו הראשונים על שיטת רש"י.

מאידך, הרבה ראשונים חלקו על רש"י, ולשיטתם אפשר להוציא כסף מהפועל הראשון לצורך שכירת פועל חילופי, ופירשו 'עד כדי שוכר' שהיינו כפי הסכום שהוטח לפועל הראשון תמורת העבודה. כ"כ בתוס' ר' פרץ (עח, א ד"ה עד כדי שוכר), והריטב"א (עח, א ד"ה עד כדי) בשם ר' תם, והשטמ"ק (עח, א ד"ה וכן פירש הראב"ד) כתבו בשם הראב"ד, והרא"ש (ב"מ ו, ו) הביאו בשם יש מפרשים והסכים להם. המגיה על הרמב"ן (עו, ב ד"ה הא דקנתני) דייק שגם הרמב"ן סבר כך, כי כתב "והוי יודע שהפועלים שחזרו בהם בדבר האבד, אעפ"י שלא התחילו במלאכה, שוכר עליהן או מטען, והיינו מתני', ואעפ"י שכל זמן שלא באת חבילה לידו אין כאן אלא דברים, חייבין לשלם עד כדי שוכר, ולא יותר, דסמכא דעתיהו מעיקרא ואין כאן דרך לקנין", והרשב"א (עו, ב ד"ה כללא) למד ג"כ כשיטה זו, וזה אינו מתיישב עם שיטת רש"י, כי לפי רש"י כל זמן שלא התחיל לעבוד ולא הרויח כלום אין הפועל משלם למעסיק כלום.

הרמב"ם (ט, ד), והשו"ע (שגא, ו) שהעתיק את דבריו, לא כתבו הדין בזה במפורש, וז"ל הרמב"ם: "וכל שיוסיף אלו הפועל האחרים על מה שפסק לראשונים נוטל

מן הראשונים, עד כמה, עד כדי שוכר של ראשונים", וה"ה העתיק את רש"י מילה במילה, ומשמע שס"ל שהרמב"ם סובר לגמרי כרש"י (הש"ך ס"ק לב כתב שכונת ה"ה שגם רש"י סובר כהרמב"ם ולא שהרמב"ם סובר כרש"י, אבל הש"ך השיג שה"ה טעה בזה), אכן הלח"מ השיג על ה"ה שמשלשון הרמב"ם אין משמע שסובר כרש"י, כי רש"י צמצם את הדין של שוכר עליהם רק למקרה שהפועל התחיל לעבוד ועוד לא קיבל את שכרו עבור מה שעשה, ואין לזה רמז בדברי הרמב"ם, וכך הקשה גם הדרישה (בסוף הסימן). הסמ"ע (ס"ק כה) הביא ג"כ הוכחה זו, וטען יותר, שלשון "נוטל מן הראשונים" שכתב הרמב"ם מראה שאינו סובר כרש"י, כיון שלרש"י בכל אופן אינו מוציא כלום מיד הראשון, ותיורצו של הפת"ח שהובא בהערה הבאה אינו אפשרי ברמב"ם, כיון שלשונו הוא "וכל שיוסיף... נוטל", ולפי הפת"ח זה שייך רק באופן אחד) גם הש"ך (ס"ק לב) והגר"א (שגא, לז) למדו שהרמב"ם סובר כמו שאר הראשונים הנ"ל.

העולה מזה, שלעומת שיטת רש"י שבכ"א אין מוציאים מהפועל, שיטת רוב הראשונים שאפשר להוציא מהפועל, והם: ר"ת, הרא"ש, הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש והריטב"א, ולפי הסכמת האחרונים פסקו כך גם הרמב"ם והשו"ע.

והנה יש לברר במה שכתבו הראשונים הנ"ל שאפשר להוציא כסף מהפועל, האם היינו שהפועל צריך להחזיר רק את השכר שכבר הספיק להרוויח בעבודה הזאת [בניגוד לשיטת רש"י שרק אם עדיין לא שולם לפועל אפשר לקחת את הכסף], אבל יותר מזה אינו צריך להוציא מכיסו, או אולי שיעור החיוב הוא כדי שוכר ממש, והיינו השכר שפסקו על כלל העבודה, וגם אם הפועל עדיין לא התחיל לעבוד אפשר להוציא ממנו כמה שסיכמו שיקבל על העבודה.

בדברי רבינו פרץ, הריטב"א והרמב"ן, מפורש שגם אם הפועל עדיין לא התחיל לעבוד שוכר עליהם עד כדי שכרם, וכך פשטות דברי שאר הראשונים הנ"ל, וכך הבין הש"ך (ס"ק לב) בדברי הרא"ש, וא"כ שיעור החיוב הוא השכר שפסקו על כלל העבודה. אכן התפארת שמואל (פ"ו ס"ק ג) כתב להדיא שא"א להוציא מהפועל אלא רק מה שקיבל על העבודה שעשה כבר, וכתב שזו כוונת ה"ה במה שהביא את שיטת רש"י על דברי הרמב"ם שלהרמב"ם אין מוציאים מהפועל אלא את מה שהרוויח בעבודה זו (וטען שא"א ללמוד ברמב"ם כרש"י ממש, כיון שהרמב"ם כתב "נוטל מן הראשונים", שמשמע שמוציא מהם כסף - והיינו השכר שכבר קיבלו), וכתב התפארת שמואל שכך כתב המהר"ם מרוטנברג, ושכך ראוי להכריע, ושכן הכריע גם המהרש"ל (לא מצאנו מקומו). החזו"א (ב"ק כג, כד) נטה מתחילה לפרש ברא"ש כמו שכתב התפארת שמואל [ולא כמו שהבין הש"ך בדבריו], אבל בסוף חזר מזה (בסוגריים), אחר שבראשונים הנ"ל רואים כהבנת הש"ך.

8. זו שיטת רש"י שהבאנו בהערה הקודמת.

הראשונים הקשו כמה קושיות על שיטת רש"י שא"א להוציא כסף מהפועל הראשון: א', שהנה בברייתא (שם) נחלקו ת"ק ור' דוסא מה דין קבלן שחוזר בו [שלא בדבר האבד], ולר' דוסא כל קבלן שחוזר בו ידו על התחנתונה, והדין שדבר האבד יש לו דין שונה מבו' בברייתא זו, ולפי שיטת רש"י נמצא שאין שום חילוק בין דבר האבד לאינו דבר האבד אליבא דר' דוסא, שהרי זהו דין ידו על התחנתונה שכל מה שעדיין לא שולם לפועל על העבר משועבד לפועל החילופי, וא"כ אין חילקה הברייתא ביניהם. הריטב"א נשאר בצ"ע על קושיה זו, ובגללה (ובגלל הקושיה הבאה) לא הסכים עם שיטת רש"י.

אכן ר' פרץ והשט"מ (עו, ב ד"ה וז"ל שיטה, והרע"א (תורע"א אותנב) והחזו"א (ב"ק כג, כד ד"ה וא"ת) כיוונו לדבריהם) תירצו, שהנפ"מ היא באופן ששכר הפועלים לא עלה באופן כללי מתחילת העבודה עד לזמן ההתפטרות, אלא שבשביל למצוא פועל שיעבוד בדחיפות כזאת צריך לשלם יותר, שאז אם אינו דבר האבד אומרים למעסיק לחכות עד שימצא פועל חילופי בשכר רגיל, שכיון שהמחיר לא השתנה ימצא כאלו במשך הזמן, אבל אם זה דבר האבד יכול המעסיק לקחת כל פועל שמוכן לעבוד מיידי אפילו אם הוא דורש שכר מעל הרגילות, (והרשב"א (עו, ב ד"ה כללא) הוסיף שאם הפועל שהתפטר נשכר לעבוד במחיר זול מהמקובל, זה נחשב כאילו שהשכר בשוק עלה, ומסתבר שכו"ע יסכימו לזה, כי גם אז אין זה דבר המצוי שימצא פועל חילופי בזול, ולכן אפילו אם אינו דבר האבד א"א לטעון

כסף למעסיק, אלא שזה מוגבל רק לכסף שהרוויח בעבודה הזו [עוד שהתפטר], ולכן אם הוא עדיין לא עבד כלל הוא לא יפסיד כלום.⁹ שיטה ג'. אכן לדעת הרבה פוסקים אפשר לחייב את הפועל אפילו אם עדיין לא הרוויח בעבודה הזאת, עד לסכום שהובטח לו תמורת כל העבודה שהיה אמור לעשות¹⁰. לדוגמא: אם הבטיחו לו אלף ש"ח

ציונים והערות

למעסיק שיחכה למצוא פועל כזה).

ב', הריטב"א הקשה, שלפי שיטת רש"י, אם הפועל עדיין לא התחיל לעבוד לא שייך הדין של שוכר עליהם, כי המעסיק עדיין אינו חייב לו כלום, וזה אינו נראה בלשון "שוכר עליהן" שמשמע שהדין נוהג בכל אופן. וזה ניתן לתרץ לכאן עפ"י מש"כ בהערה הקודמת שלשיטת רש"י דין 'שוכר עליהם' ודין 'באת חבילה' דין אחד הוא, שכל שהמעסיק מוחזק בממון הפועל הוא יכול לגבות ממנו, וא"כ שייך דין שוכר עליהם אפילו אם עוד לא התחיל לעבוד כשיש תחת יד המעסיק ממון אחר של הפועל.

ג', הרא"ש (ב"מ ו, ו) הקשה על שיטת רש"י שדבריו הם נגד הירושלמי, כי לפי רש"י אם המעסיק כבר שילם לפועל אין לו יכולת לגבות, אבל בירושלמי כתוב: "נוטל מזה ונותן לזה", ומשמע שמוציאים מהפועל מה ששולם לו כבר. ומכאן זה הכריע הרא"ש שלא כשיטת רש"י. הפת"ח (ס"ק ת) יישב שגם לרש"י יש אופן שאפשר להוציא מהפועל, והיינו אם שילם לו יותר ממה שהספיק לעבוד שזה בוודאי אינו מגיע לו, ובזה מיידי היר'.

9. זו שיטת התפארת שמואל שהבאנו בהערה 7. גם העה"ש (שלג, כ) פסק שמוציאים ממון מהפועל כעין שכ' התפארת שמואל, כי פסק שאפשר לתת לשני רק כל מה שהבטיח לראשון.

10. לעיל הערה 7 הבאנו שדעת רוב הראשונים שאפשר להוציא כסף מכיס הפועל, ושכך לכאן פסקו הרמב"ם והשו"ע, וגם [שעכ"פ בדברי חלק מהראשונים, וכ"כ הש"ך והחזו"א, וכך מפורש בדברי הקצו' שלהלן] אפשר להוציא כסף אפילו אם הפועל עדיין לא עבד.

ודנו הרבה מפרשים בהבנת יסוד החיוב שיש על הפועל לשלם למעסיק מכיסו, ומה פשר הגדר של עד כדי שכר העבודה שסוכם מראש, וכיון שיש נפק"מ להלכה בין הפירושים, לכן נרחיב קצת בדברים.

הריטב"א (שם) כתב בביאור הדין וז"ל: "שוכר עליהם לתת לאחרים כדי שכן של אלו [הראשונים] תוספת על שכרן [של האחרים], ואם כבר פרע לאלו, גובה מהם הכפל לתת לפועלים אחרים - אם אינו מוצא פועלים בפחות מכפל שכרן של אלו, והאי ממון גמור הוא ולא קנס כדפרישנא במתניתין, ואם מתו גובה מירשיהם אם הניח להם אחריות נכסים", ובפ"י למשנה (עה, ב ד"ה להביא) ביאר "וא"ת אם כן למה אינו שוכר עליהם אלא כדי כפל שכרן בלבד... "ל דמסתמא היינו **דאסיקו אדעתיהו שאם לא יוכלו לעשות שימצא לעולם פועלים בכפל שכרן ועל זה בלבד הבטיחיהו**".

ובמקום אחר (עג, ב ד"ה האי מאן) פירש הריטב"א יותר, שהחיוב הוא מדין ערבות, והיינו, שבתמורה להנאת הפועל שהמעסיק סומך עליו הוא מתחייב לשלם לפועל חילופי, וז"ל הריטב"א בשם רבותיו: "ומורי הרב תירץ, דהכא **אעפ"י שלא קבל עליו תשלומין כלל**, כיון שנתן לו מעותיו ליקח סחורתו ואלמלא הוא היה לוקח ע"י עצמו או ע"י אחרים, אלא שזה הבטיחו שיקח לו וסמך עליו ונתן לו מעותיו, על דעת כן הרי הוא חייב לשלם לו מה שהפסיד בהבטחתו, **דבהיה הנאה דסמך עליה ונותן לו ממנו משתעבד ליה משום ערב, וזה ענין שכירות פועלים** דבפרקין דלקמן, **שחייבין לשלם לבעה"ב מה שמפסיד כשחזרו בהן**". והגם שייטכן שהמעסיק יפסיד יותר מכדי שכרן, מ"מ הפועל לא קיבל על"ע מדין ערבות אלא שיעור זה ולא יותר.

הסמ"ע (שלג, כה) כתב טעם שונה במקצת, שהפועל אינו מתחייב בתמורה להנאתו שהמעסיק סומך עליו, אלא שכך מוסכם ביניהם מראש שהפועל מחייב את עצמו במקרה שיגרום הפסד למעסיק (ולכן לא הקשה ע"ע כמו הריטב"א מדוע אינו חייב בכל ההפסד), וז"ל: "דבשיעור שכירות שבאו ליטול מבע"ה כשיגמרו המלאכה, באותו שיעור **גמורו להקנותם להבע"ה** ליתן מכיסם, דאם יחזרו בהם ויצטרך לשכור פועלים אחרים לגמור מלאכתו, וכעין שאמרו בגמרא [שם ע"ז ע"ב] באומר ערבוני יקון והמוכר א"ל אם אחזור בי אכפול לך ערבונך", והיינו שחז"ל הבינו שזוהי הסכמה פשוטה בכל שכירות פועלים, שכל שוכר כאילו מבטח את המעסיק שהפעולה שלו תיעשה, ולכן אם הוא לא יעשה את הפעולה הוא יממן את העלות של פועל חילופי, והביטוח הוא עד גובה שכר העבודה המדוברת. כעין זה כתב גם בקצוה"ח (ס"ק ג) "דפועלים לא קיבלו עליהם אלא לגמור

תמורת העבודה בכללותה והוא חזר בו לפני תחילת העבודה¹¹, והפועל החילופי דורש אלפיים ש"ח עבור העבודה, מקבל הפועל החילופי אלף ש"ח מהמעסיק ועוד אלף ש"ח מהפועל המתפטר. [אבל אם הפועל החילופי אינו דורש כ"כ הרבה שכר א"א להוציא מהמתפטר כסף סתם, וכן אם הפועל החילופי דורש יותר מכפול שכר על העבודה, אין על

המלאכה, ונשתעבדו לגמור מלאכתן עד כדי שכרן, ומש"ה בדבר האבוד, אפילו לא התחילו במלאכה, כיון דקיבלו עליהם לעשות מלאכתן נשתעבדו עד כדי שכרן", והיינו שבהסכם של שכירות פועלים מתחייב הפועל לדאוג שהעבודה תיעשה, ולכן אם הוא לא יעבוד הוא יממן פועל חילופי. גם הרמב"ן (סוף עו, ב) הבין שהחיוב לשלם הוא מדינא, כי כתב וז"ל: "שוכר עליהן... חייבין לשלם עד כדי שכרן ולא יותר, דסמכא דעתייהו מעיקרא, ואין כאן דרך לקנין".

עכ"פ, בין לפי הבנת הריטב"א ובין לפי הבנת הסמ"ע, מבואר שחיוב הממון אינו משום קנס, כמפורש בדברי הריטב"א, וכ"ה גם לסמ"ע, כי זו התחייבות גמורה של הפועל בהסכם השכירות, וכאילו התנה הפועל "שאם אוביר ולא אעביד אשלם" שאינו קנס.

אבל החזו"א (ב"ק כא, כח ד"ה ודעת) הבין שהראשונים שחולקים על יסוד הריטב"א שאפשר לחייב מדין ערבות חולקים עליו גם כאן, ולדעתו הטעם שפועל שחוזר בו משלם כפל הוא משום קנס, ונפק"מ לדינא אם מת הפועל שהתפטר, אם אפשר לגבות את הכסף מירשיו. דרך נוספת בזה כתב המלא הרועים (שם), שהבין שיסוד החיוב של פועל שמתפטר בדבר האבד הוא משום 'גרמי' כי הפועל גורם הפסד למעסיק במה שצריך לשלם יותר לפועל החילופי, והטעם שמחייבים רק עד כדי שכרם, כי אנו מחייבים מדין גרמי רק כמה ששכיח שההיזק יהיה (וכשיטת הריצב"א שהש"ך [בהקדמה לסי' שפ"ו] פסק אותה), והתייקרות פועלים שכיחה עד כדי כפל השכר המקובל, ולכן א"א לחייב את הפועל המתפטר יותר מכפל השכר שהובטח לו, ורק אם יתפוס המעסיק לא נוציא ממנו כדן כל גרמי בהיזק שאינו שכיח. לפי הבנת המלא הרועים, הנידון הנ"ל אם יוצאו מהירשים יהיה תלוי בנידון אם גרמי הוא קנס או חיוב מדינא, והיא מחלוקת ראשונים ואחרונים וכמבואר בש"ך (שם ובעוד מקומות).

המהרי"ק (שורש קלג) והנתי' (שלג, ג) הזכירו את שתי האפשרויות, וז"ל המהרי"ק: "דין הוא שיהא שוכר עליהן או מטען מדינא או מקנסא", וז"ל הנתי': "הא דשוכר עליהן עד כדי שכרן, ע"כ לא דינא דאורייתא הוא, וע"כ הוא מצד תקנת חז"ל, או שאמדו חז"ל דעתן שבכך מחייבין עצמן זה לזה להשלים ההיזק עד כדי שכרן", והצד הראשון הוא כעין מש"כ החזו"א, אלא שבנתי' אין ברור אם הגדר הוא קנס ממש, והצד השני הוא ממש מש"כ הסמ"ע הנ"ל. אכן מש"כ הנתי' שאינו מדינא הוא נגד הריטב"א, כי הטעם של ערבות בפשוטו הוא מעיקר הדין וכמש"כ החזו"א (ב"ק כג, לו), וצ"ע למה הנתי' אינו מתייחס לריטב"א, היות שבכמה מקומות (כגון קעו, לא. שו, ו) הנתי' מביאו ואומר כמותו. וראיתי במלואי המשפט (הערה 15) שיישב שגם הנתי' מסכים שלריטב"א הוא מעיקר הדין, אלא שכאן מדבר הנתי' לפי השיטות שפוטרו גם כשהפועל החוזר בו גורם למעסיק את הפסד הדבר ממש, ואינו מדבר לדעת הריטב"א שמחייב את הפועל בהפסד כזה.

העולה מכ"ז, שלריטב"א ולסמ"ע החיוב הוא מדינא, למלא הרועים הוא תלוי בנידון המחלו' בגרמי, ולחזו"א הוא חיוב קנס. ונפק"מ לענין מת הפועל, ולפי המהרש"ל (יש"ש ב"ק י, ז) גם יהיה הדין שאם הוא מודה בקנס הוא נפטר מתשלום, אבל לפי הש"ך (שפח, נא ובעוד הרבה מקומות) שחלק על המהרש"ל וסבר שבקנס דרבנן אין דין מודה בקנס, יהיה חייב גם כאן אף אם הודה.

11. מפשטות דברי הש"ך (ס"ק לב) נראה שאפשר לחייב את הפועל לא רק בעלות העבודה, אלא אם הפועל הספיק לעשות חלק מהמלאכה, הוא לא יקבל עבור זה כלום ובנוסף גם ישלם דמי כל העבודה. לדוגמא, אם שכרו אותו לעבודה תמורת שלוש אלף ש"ח, וחזר בו בחצי העבודה, יוכלו להוציא ממנו שלש אלף ש"ח בשביל פועל חילופי לחצי העבודה הנשארת, והיינו שהפועל יצא מופסד גם מהעבודה שעשה ובנוסף צריך לשלם את העלות הכוללת שלה. אמנם החזו"א (ב"ק כג, כד) הבין את הש"ך שלא כפי פשטות דבריו, אלא שאפשר לחייב את הפועל רק בעלות העבודה שטרם עשה, והיינו שבמקרה שכתבנו ישלם הפועל רק אלף חמש מאות ש"ח, והיינו שמפסיד את השכר שהיה אמור להרוויח על החלק שעשה, וגם משלם מכיסו את השכר שהיה אמור לקבל עבור החלק שהוא לא עשה.

הפועל המתפטר חובה יותר מהסכום שהובטח לו מתחילה].

ולהלכה. רוב הראשונים חולקים על הדעה הראשונה וסוברים שאפשר גם לחייב את הפועל להוציא כסף מהכיס שלו, והסכמת האחרונים שכך פסק השו"ע ושכן הוא להלכה¹². דוגמאות לדין זה: מחותנים ששכרו תזמורת לחתונה ותקופה קצרה לפני החתונה חזר בו בעל התזמורת, והוצרכו למצוא תזמורת חלופית שעולה יותר יקר, חייב בעל התזמורת הראשונה לשלם את התוספת שהמחותנים הוצרכו לשלם. כמו"כ, מלמד בחיידר שתפטר באמצע השנה והחיידר הוצרך לשלם הרבה כדי להביא מלמד מתאים אחר, חייב המלמד הראשון לשלם את התוספת עד גובה מסוים.

תפיסת רכוש הפועל המתפטר שהמעסיק מוחזק בו

3. אם הסכום שאפשר לבקש מהפועל [כמבואר בסעיף הקודם] אינו

מספיק לשכור פועל חילופי, אבל המעסיק מחזיק אצלו רכוש ששייך לפועל המתפטר, מותר למעסיק למכור את רכושו של המתפטר כדי לממן שכירת פועל חילופי¹³. אלא שנחלקו הפוסקים בשני דברים: א', באיזה רכוש של הפועל המתפטר נאמר היתר למכרו. ב', עד איזה סכום אפשר לקחת ממכירת הרכוש עבור פועל חילופי. ויבואר בסעיפים הבאים.

4. נחלקו הפוסקים באיזה רכוש נאמר היתר למכרו. שיטה א' יש אומרים שההיתר נאמר רק בכלים שהפועל מסר אותם למעסיק מלכתחילה כדי שישמשו למשכון שהפועל לא יחזור בו¹⁴, או שהיה מובן ביניהם שלצורך כך הוא מוסר אותם¹⁵.

שיטה ב' יש אומרים שההיתר אינו בדווקא בכלים שניתנו כמשכון, אלא גם בכלי העבודה (ולחלק מן הראשונים גם כדומה להם) שהפועל הביא איתו לצורך ביצוע העבודה שנשכר לה¹⁶, ולחלק מהראשונים

ציונים והערות

דמילתא דידיעא היא דסתם נותני חבילה להכי הוא דיהבי ליה".
16. רש"י (עח, א ד"ה שבאת חבילה) פירש באת חבילה לידו וז"ל: "אם יש בידו משלהן הרבה, כדרך האומנים המקבלים עליהן מלאכה מביאים כלי אומנות לבית בעל הבית", ובפשטות דעתו היא שכל ממון שיש למעסיק מן הפועלים הוא יכול למכור, וזה שנקט כלי אומנותם הוא רק כי כך הרגילות שיש בידו כלי האומנות ולא ממון אחר של הפועל, וכן הבין הש"ך (שלג, לד) ברש"י, אבל הביא שהמהר"ם מרוטנברג (הובא במר' ס' שמט) לא הבין כך ברש"י אלא שההיתר למכור הוא בכלי אומנות דווקא, כי המהר"ם כתב "והא דתניא עד מ' ונ' זוז מוקמינן בשחבילתו בא לידו, ה"מ בכלי אומנותו, דסמכא דעתו טפי שלא יעשו מלאכה במקום אחר כיון שנתנו כלי אומנותם בידו, וכ"פ רש"י". ושיטת המהר"ם הובא ברמ"א (שלג, ו) "ויש אומרים הא דשוכר עליהן עד ארבעים או חמשים זוז, היינו דווקא שתפס כלי אומנותם, אבל שאר דברים לא", והגר"א (שם) ציטט את שיטת רש"י.

אבל צ"ע בהבנת המהר"ם ברש"י שמדובר דווקא בכלי אומנות, כי לכאן כמו שיש למעסיק סמיכות דעת שהפועל לא יחזור בו בתפיסת כלי אומנותו של הפועל, כך יש לו סמיכות דעת גם כשיש לו ממון אחר של הפועל, ומהיכ"ת שרק בכלי אומנות יש לו סמיכות דעת? ונראה שכוונת המהר"ם במש"כ "דסמכא דעתו טפי שלא יעשו מלאכה במקום אחר כיון שנתנו כלי אומנותם בידו" היא, שכיון שהמעסיק סומך דעתו על כלי האומנות, לכן נחשבים הכלים כמשכון, כי כל משכון עניינו שהממשכן יסמוך על בעל המשכון, ולכן הדין הוא דווקא בכלי אומנות, כי את כלי האומנות מביא הפועל בדומה למשכון שהרי בלעדיהם לא יוכל לעבוד במקום אחר, אבל ממון אחר שאין לו קשר לעבודה אינו מביא כמשכון. ונהי שלפי רש"י לא אמרו בהדיא שהפועל נותן אותו כמשכון, אבל המציאות היא שהכלים משמשים למשכון וממלאים את התפקיד של משכון. ולפי הנ"ל יוצא שאין הבדל כ"כ בין שיטת המהר"ם לשיטת הרא"ש והתוס', כי הם סוברים שחבילה ניתנה כדי להיות משכון, והמהר"ם מוסיף שגם דבר שלא ניתן בהדיא כמשכון אלא שעושה אותה פעולה כמו משכון ג"כ חשיב משכון.

וכן משמע קצת מלשון המהר"ם, כי המש"ך וכתב את שיטת הרא"ש וכו' באופן זה: "וכ"ש לפי רבינו חננאל דפי' כגון שהביא פועל חבילתו וכלי אומנותו ונתן לבעה"ב וא"ל הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בך, וקבל בעה"ב החבילה וסמכה דעתיה שזה עושה מלאכתו ופטר פועלים אחרים". וכן הוא בפירוש בספר הערוך (ערך חבילה, וידוע שדרכו להביא פירושי הר"ח בלי לציין את שמו) וז"ל "כגון שהביא הפועל חבילתו של בגדיו ושל כלי אומנותו, ונתן לבעל הבית ואמר לו הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בך, וקבל בעל הבית החבילה, וסמכה דעתיה שיעשה למלאכתו ופטר פועלין אחרים וסומך עליו, ולאחר מכן חזר בו שוכר עליו עד מ' ונ' זוז". והועתק זה בשו"ת מהר"ם מרוטנברג (ספר סיני וליקוטים סימן תרלט) מלה במלה ע"ש ר"ח.

וכן הבינו התוס' בקידושין (ח, ב ד"ה מנה) בקושייתם ובת' הראשון, כי הקשו "והשתא כי באת חבילה בידו מאי הוי, הא מנה אין כאן משכון אין כאן", והיינו שנהי שהחבילה ניתנה בידו כמשכון, אולם בכ"ז לא יחולו עליו דיני משכון כל עוד שאין חיוב, ותרצו שבכ"ז חלים עליו דיני משכון "דהתם גרמו לו הפסד", וכן למד הרא"ש בפסקים (קיד' א, י) "ההיא דהפועלים, כיון דדבר האבד הוא וחזרו בהו חייבין לשלם לו ההפסד, הילכך נשתעבד לו המשכון שלהם לשכור עליו עד כדי דמיו".
15. כ"ה בריטב"א (עח, א ד"ה כשבאת) "כשבאת חבילה לידו, פירוש דכי יבונה ניהליה, מסתמא אדעתא דהכי יבונה ניהליה שתהא משועבדת וקנויה לו עד כנגדה לתשלומי הפסדו", ובהמשך "ואף על פי שלא פירש כמי שפירש דמי,

12. כפי שכתבנו בהערה 7. הש"ך (ס"ק לב) תמה על רבנו ירוחם שהכריע כרש"י, והוסיף "ובפטר שהעיקר כהרא"ש" (כוונתו שר' ירוחם היה תלמיד הרא"ש ובדר"כ אינו זז משיטת רבו). גם העה"ש (שלג, כ) פסק שמוציאים ממון מהפועל הראשון נגד רש"י, אבל הוא עצמו פסק כשיטת התפארת שמואל כנ"ל (הערה 9). דעת החזו"א להלכה אינה ברורה, כי כתב שמהיר"י יש ראייה כשיטת התפארת שמואל ולכן אין לתמוה על ר' ירוחם שהכריע כרש"י בנקודה הזאת, אבל בסוף כשמצא בריטב"א ור' פרץ שכתבו במפורש כהש"ך יתכן שחזר לסבור שצריכים לפסוק לגמרי כהש"ך.

13. בהערה 7 הבאנו שמבואר בגמ' שבבאת חבילה לידו שוכר עליו עד ארבעים וחמישים זוז.

14. בתוס' הרא"ש (עח, א) כתוב "חבילה לידו. פירוש משכון בא לידו שנתנו לו הפועלים", (ומשמע שלמד שפירוש המילה "חבילה" הוא כמו בתורה, שכתוב "אם חבול תחבול שלמת ריעך" והכוונה היא למשכון. אמנם הערוך שיובא בהמשך - הגם שגם למד שהחבילה ניתנה מפורש למשכון, מ"מ למד שפירוש מילת חבילה אינו "משכון" אלא ככל מקום). והיינו שביאור הגמ' הוא שהפועל נותן משכון למעסיק לפני תחילת העבודה לבטח אותו אם יחזור בו. וכ"כ בתוס' ר' פרץ (שם). ולכאן גם התוס' למדו כך, כי התוס' הרא"ש הנ"ל הקשה "פשיטא, כיון שנתנו לו משכון", וכך ממש הקשו גם התוס' (שם ד"ה כגון) "וא"ת א"כ פשיטא, וי"ל דה"א אסמכתא היא ולא קני, א"נ דפועל לא נותן לו אלא לשכור בשויה ולא מן הכל", וגם התוס' הרא"ש כתב שני תירוצים האלו, וא"כ נראה מוכח שגם התוס' למדו שחבילה היינו משכון. (וכן הבין המהר"ם לובלין בלי הראיה מהתוס' הרא"ש, וכן הבין גם הגר"א (חו"מ קצ, יא) שכ' "ב"מ ע"ח א' שבאתה חבילה לידו, ומ' מתוס' שם ד"ה כגון בתורת משכון", וכ"כ המהריט"צ (פי' לב"מ עח, א ד"ה ותו במה שכתבו), וכן הבין החזו"א (ב"ק כג, לד ד"ה ס"ק שם ס"ק לד).

וכן פי' גם ר' חננאל, וכמו שהביא המרדכי (ב"מ ס' שמט) בשמו וז"ל: "רבינו חננאל דפי' כגון שהביא פועל חבילתו וכלי אומנותו ונתן לבעה"ב, ואמר לו הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בך, וקבל בעה"ב החבילה, וסמכה דעתיה שזה עושה מלאכתו ופטר פועלים אחרים". וכן הוא בפירוש בספר הערוך (ערך חבילה, וידוע שדרכו להביא פירושי הר"ח בלי לציין את שמו) וז"ל "כגון שהביא הפועל חבילתו של בגדיו ושל כלי אומנותו, ונתן לבעל הבית ואמר לו הרי ערבוני עמך שאין אני חוזר בך, וקבל בעל הבית החבילה, וסמכה דעתיה שיעשה למלאכתו ופטר פועלין אחרים וסומך עליו, ולאחר מכן חזר בו שוכר עליו עד מ' ונ' זוז". והועתק זה בשו"ת מהר"ם מרוטנברג (ספר סיני וליקוטים סימן תרלט) מלה במלה ע"ש ר"ח.
וכן הבינו התוס' בקידושין (ח, ב ד"ה מנה) בקושייתם ובת' הראשון, כי הקשו "והשתא כי באת חבילה בידו מאי הוי, הא מנה אין כאן משכון אין כאן", והיינו שנהי שהחבילה ניתנה בידו כמשכון, אולם בכ"ז לא יחולו עליו דיני משכון כל עוד שאין חיוב, ותרצו שבכ"ז חלים עליו דיני משכון "דהתם גרמו לו הפסד", וכן למד הרא"ש בפסקים (קיד' א, י) "ההיא דהפועלים, כיון דדבר האבד הוא וחזרו בהו חייבין לשלם לו ההפסד, הילכך נשתעבד לו המשכון שלהם לשכור עליו עד כדי דמיו".

15. כ"ה בריטב"א (עח, א ד"ה כשבאת) "כשבאת חבילה לידו, פירוש דכי יבונה ניהליה, מסתמא אדעתא דהכי יבונה ניהליה שתהא משועבדת וקנויה לו עד כנגדה לתשלומי הפסדו", ובהמשך "ואף על פי שלא פירש כמי שפירש דמי,

הסבורים כשיטה זו יתכן שהדין כך רק אם אין לפועל כלים חילופיים לעבוד איתם¹⁷.

שיטה ג'. יש אומרים שהמעסיק יכול למכור כל כלי שיש תחת ידו ששייך לפועל, אפילו אם הם נמצאים אצלו מזמן ורק במקרה¹⁸. ולהלכה רוב הראשונים אינם סוברים כמו השיטה האחרונה, אבל אפשר לומר "קים לי" כשיטה הזאת¹⁹. ומכל מקום לכל הדעות אסור לתפוס כלים מהפועל שלא יהיו תחת ידו של המעביד כדי למכרם²⁰. 5. עוד נחלקו הפוסקים עד איזה סכום אפשר לקחת ממכירת רכוש

הפועל המתפטר. יש אומרים שאפשר לקחת רק עד הסכום שסביר לשלם בעבור עבודה דחופה כזאת, והיינו שבודקים באותו מקום כמה היו דורשים פועלים רגילים בעבור עבודה דחופה ונחוצה כדי להציל את המעסיק מהפסד, ואת הסכום הזה אפשר לקחת מרכוש הפועל המתפטר, אבל אם הפועל החילופי דורש סכום מעבר לסביר א"א לקחת זאת מרכוש הפועל המתפטר²¹. ויש אומרים שאפשר לקחת כל סכום שהפועל החילופי דורש, ובתנאי שהסכום הזה אינו עולה על הפסד המעסיק אם לא יעשו את העבודה²².

«המשך בעמוד 8»

ציונים והערות

שתפס", ומשמעות הדברים היא כמו הרמב"ם, והש"ך הבין שכיון שהתוס' ג"כ כתבו שהטעם שאין טענת 'מנה אין כאן' הוא בגלל ש"גרמו לו הפסד", א"כ כוונתם היא כמש"כ בפסקי תוס'. אבל באמת אין שום הכרח לומר כן, כי מילתא דפשיטא היא שאם החבילה ניתנה לו בהדיא כמשכון אפשר גם לומר הפשט של תוס' כדי ליישב הקושיא של 'מנה אין כאן משכון אין כאן', ואדרבה פשוטות התוס' גם בתי' הראשון היא כפי שסברו בקושייתם, והיינו שהחבילה נמצאת ביד המעסיק בתורת משכון.

גם החזו"א הקשה על הש"ך שמתוס' משמע להיפך ממה שהבין בדבריהם, וגם בספר חקרי הלכות (ה"א סי' ד') התקשה מאוד כמו ששאלנו לעיל שאין שום משמעות בתוס' שבאת חבילה לידו הוא לא בתורת משכון ולא בתורת קנין. החזו"א עצמו (קיד' קמח) למד שכוונת התוס' בתי' השני היא שהמעסיק שיעבד את החפץ להדיא לגוביינא, וא"כ ודאי לא יועיל שהמעסיק יתפוס חפץ אחר של הפועל.

היוצא מכל הנ"ל. הגם שפשוטות הרמב"ם והפסקי תוס' היא כשיטה השלישית, וכך הבין והכריע הש"ך, אבל הוא נגד דעת הרבה ראשונים: הר"ח, הערוך, ולדעת הרבה ראשונים ואחרונים גם שיטת רש"י, תוס' (ב"מ עח, א. ולכה"פ הקושיה והתי' הראשון בקיד' ח, ב). תוס' הרא"ש, רבנו פרץ, המהר"ם מרוטנבורג, ר"י מפריז, או"ז, סמ"ג, מרדכי, וראה בהערה 21 שזו גם שיטת הרמב"ם, רשב"א, ריטב"א, ר"ן ונימוק", וכך היא גם הכרעת הרמ"א, ולפי החזו"א אולי גם הרמב"ם אינו סובר כן. אולם לכאורה נראה שמ"מ יוכל המוחזק לומר 'קים לי' כשיטת הש"ך.

20. לזה מודים כל השיטות הנ"ל, והוא מדויק בלשון הגמ' "שבאת חבילה לידו", וכן דקדק החזו"א הנ"ל, וכ"כ הנתי' (ס"ק יג).

21. זו שיטת הרמב"ם (עו, ב ד"ה והוי יודע), וז"ל: "אם שכן [את הפועלים החילופיים] במנה, אינו משתלם ממנה, שאין זו שכירות, אבל עד ארבעים וחמשים דרך בעלי בתים לשכור כן בדבר האבד", וכ"כ הר"ן (שם ד"ה בד"א) "אבל יותר מזה לא, שאין זו שכירות", וכ"כ הנמוק"י (מו, ב ד"ה עד ארבעים) "ביותר מזה לא, שאין זו שכירות".

ונראה שהראשונים האלו הם לשיטתם, שהבינו בטעם הדבר ששוכר עליהם "יותר מכדי דמיהם" ברא חבילה לידו, שהוא בגלל שכך הוסכם מתחילה עם הפועלים, וכיון שההסכם הוא שהמעסיק יכול לשכור פועלים אחרים, לכן אם המחיר חריג מהמקובל בשוק הפועלים, אין למעסיק רשות לשכור על חשבונם, כי זה לא כלול בהסכם שלהם. וז"ל הר"ן (שם) "דקנה חבילה זו להשתלם ממנה שכירות עד כדי דמים הללו שדרכן של ב"ב לשכור כן בדבר האבד, אבל יותר מזה לא שאין זו שכירות", וכן הוא בלשון הרמב"ם "עד ארבעים וחמשים זה דקנה אותה להשתלם ממנה שכירות", וכן הנמוק"י "דקנה חבילה זו להשתלם ממנה שכירות", וכן היא דעת הרשב"א (עו, ב ד"ה וכמה) "בשבאת חבילה לידו, דמשעה שמסר חבילתו לבעה"ב קנאה לשכור עליה עד כדי מה שדרך בני אדם להתייקר במלאכתה כדי שלא תאבד... לא כל המלאכות שוות ולא כל המקומות שוין, ויש מלאכה שהפסדה מרובה ואדם מתייקר בה הרבה כדי שלא תאבד". ובוודאי הראשונים האלו שכתבו "שקנה", כוונתם היא לקנין בהסכמת הפועל (והולכים בשיטת הרמב"ם שהבאנו לעיל הערה 16), כי אם הכוונה היא קנין בלי הסכמת הפועל, א"כ מה איכפת לן שמתחילה לקחה רק עד כפי הרגילות, אח"כ יקח ממנה ג"כ להוצאה חריגה, ומזה שא"א ליקח יותר מוכח שהקנין הוא בהסכמת הפועל ולכן אפשר לקחת רק כפי ההסכם.

22. הריטב"א (עו, ב ד"ה אבל) חלק בהדיא על הראשונים הנ"ל, וז"ל: "וארבעים וחמשים לאו דוקא, אלא עד כדי חבילה בין רב למעט... ושלא כדברי מי שפירש דדוקא נקט ארבעים וחמשים שעד כאן דרך בעלי בתים להשכיר פועלין, והא כהלכתא בלא טעמא היא וליתא". אמנם, גם לפי הריטב"א יש גבול עד כמה אפשר להוציא על חשבון הפועל, אלא שהגבול הוא סכום ההיזק של המעסיק, והוא נלמד

ויש לציין שהשיטה (עו, ב ד"ה וז"ל שיטה) למד פשט אחר ברש"י, והוא הבין ששיטת רש"י היא שהפועל חייב לשלם את הנזק של המעסיק, ולפי דבריו נראה של"צ להיות דווקא כלי אומנות בידו.

גם הרמב"ם (סוף עו, ב) הבין שהכוונה ב"באת חבילה לידו" היא לכלי אומנות בדווקא, וכדרכו של האו"ז, כי כתב "ומיהו אם נתנו לבעה"ב כלי אומנותו, אף על פי שלא התחילו במלאכה שוכר עליהן בדמי שכירות של אותה שעה מדמי החבילה, שמשעה שנתנו לבעה"ב כלי אומנותו קנו זה מזה ושוב אינן יכולין לחזור בהן, הילכך אפי' הוזילו גביה או שהוקרה מלאכה, שוכר עליהן בשוויין של פועלים, שמשיכה זו קונה להם כמו שכתבנו בפרק הזהב (מ"ח א')."

ומה שכתבנו בפנים שלחלק מהראשונים הדין הוא כך גם בכלים הדומים לכלי אומנות, הוא בגלל שכ"כ הערוך שהעתקנו לשונו בהערה 14.

17. כך היה נראה לפי המהר"ם, כיון שכתב בטעם הדבר שמועיל דווקא כלי אומנות, שבכך סמכה דעתו של המעסיק שהפועל לא יחזור בו "שלא יעשו מלאכה במקום אחר", והיינו כי אין להם כלים, אבל אם יש להם כלים נוספים כאלו, א"כ החזקת המעסיק בכלים שהביאו אינה מונעת מהם לעבוד במקום אחר ואין למעסיק סמיכות דעת. אמנם לפי הבנת האו"ז אין חילוק אם יש לעובד כלים אחרים.

18. ז"ל הרמב"ם (שכירות ט, ד): "ואם היה להם ממון תחת ידו, שוכר להשלים המלאכה עד ארבעים וחמשים זה בכל יום לכל פועל", וכן הוא לשון הטור "ואם היה בידו משלהם, יכול לתפשו לשכור בו הפועלים לגמור מלאכתו שלא תפסיד אפי' עד מ' או נ' דינרין", והמח' בשו"ע (שלג, ו) העתיק את לשון הרמב"ם ולא הביא שום חולק, והסכים לו הש"ך לדינא, אחרי שטען שזו גם שיטת רש"י ושהמהר"ם הנ"ל הוא דעת יחיד. וצ"ע על הש"ך, כי המהר"ם הביא בשם הר"ח את הפירוש של משכון, ובכמה מקו' כתב הש"ך שקשה לחלוק על ר' חננאל, וז"ל בסי' מב (ס"ק א) "רבינו חננאל גאון היה, וכבר ידוע שקשה לחלוק על הגאון אם לא בראיה ברורה, וכל שכן על ר"ח שכל דבריו דברי קבלה מחכמי הש"ס, וכמ"ש הפוסקים עליו בכמה מקומות" ושם פסק כמותו נגד הר"ף והרמב"ם, ובנוסף הבאנו לעיל שהתוס' הרא"ש והרמב"ם סוברים בהדיא כמו המהר"ם, ושממנו מוכח שזו גם דעת התוס'. והיה נראה שאם הש"ך היה רואה את כל זה לא היה פוסק כן. גם החזו"א (שם) התקשה מאוד בהבנת הדבר שיעזור גם תפיסת חפץ אחר שנמצא בידי המעסיק עוד מלפני שכירת הפועל, וכתב שבע"כ שזו תקנת חכמים, כי אל"כ מהיכ"ת שהמעסיק יוכל למכור חפץ שמופקד בידו. שוב טען שאם אכן הרמב"ם סובר כן הוא דעת יחיד, וניסה לומר שגם הרמב"ם אינו סובר כן אלא רק באופן שהפועל הביא חפץ בגלל שהשוכר, ורק חפץ זה יכול המעסיק למכור, וההבדל בין שיטת הרמב"ם לשאר השיטות הוא רק שהדין אינו דווקא בכלי אומנותו, ואפילו זה לא נראה שהחזו"א נוקט לדינא, אלא רק כלי אומנותו אפשר למכור. ועיין לקמן (הערה ???) שגם הרמב"ם והר"ן למדו שחבילה היינו דווקא בדבר שהפועל נתן למעסיק מתוך כוונה שהמעסיק לא יפחד שהפועל יחזור בו מהמלאכה.

19. כי הנה הש"ך הסתמך על ג' מקורות: א', התוס' בקידושין (שם). ב', פסקי תוס' ג', האו"ז בשם רש"י. ובענין האו"ז בשם רש"י, כבר הבאנו (הערה 16) שהאו"ז בשם רש"י סובר שדווקא אם מסר לו כלי אומנות, ובגלל שאז יש קנין בכלי האומנות וכדעת ר"ת או כדעת הרמב"ם בקנין של "משיכת כלי אומנות".

ומה שהביא מתוס' בקידו' אינו מובן לכאורה, כי לפי הקושיא של תוס' ולפי התי' הראשון מוכרח שהחבילה ניתנה למעסיק כמשכון, ולפי התי' השני של התוס' היא ניתנה לו לגוביינא ולא רק כמשכון (כשיטת ר' יהודה שהביא האו"ז), וא"כ אין שום הוכחה מהתוס' שגם ממון שלא בא לידו כמשכון אפשר לתפוס. אלא כנראה הבין כך הש"ך לאחר שראה בפסקי תוס' שכתבו: "ופועל החוזר בו ובאת החבילה ליד בעל הבית, אפילו לא נתן לו הפועל בתורת משכון, כיון שבעה"ב תופס משלו והפועל עשה שלא כהוגן והוי דבר האבד, מותר לבעה"ב לעכב את

חפץ שהונח מעל או מתחת רכבו כיצד ינהג לגבי דין בור

שאלה

ראובן בא לנסוע עם רכבו, והוא רואה שאדם אחר הניח חפץ על רכבו, ואם יסע בלי לפנות את החפץ הוא יפול ויהיה בור ברשות הרבים. או בציור דומה, ראובן רואה שאדם אחר הניח דבר מה תחת רכבו, ואם יסע משם בלי לפנות את החפץ למקום אחר יתגלה החפץ ויהיה בור ברה"ר. בשתי הדוגמאות האלו, האם מותר לראובן להשאיר את החפץ ברה"ר ולהסתמך על כך שהראשון ששם אותו במקום לא משומר הוא זה שאחראי על הבור, או שעליו לפנות ולהטמין את החפץ בכדי שלא יהיה בור¹.

ואף אם נניח [בציור הראשון] שאסור לראובן להניחו בידיים ברה"ר, יש לדון אם הוא יכול לנסוע בלי להתחשב בכך שהחפץ יפול, או שמא אין לו לנסוע עד שידאג שלא יהיה בור.

תשובה

סוגיית הגמ' גבי מצניע קוץ בכותל חבירו

הגמ' בב"ק (ל' ע"א) הביאה ברייתא: "ת"ר, המצניע קוצותיו וזכויותיו לתוך כותל של חבירו, ובא בעל כותל וסתר כותלו, ונפל לרה"ר והזיקו, חייב המצניע", ואיתא התם: "א"ר יוחנן לא שנו אלא בכותל רעוע, אבל בכותל בריא, המצניע פטור וחייב בעל הכותל", ופרש"י: "בכותל רעוע, דה"ל למצניע לאסוקי אדעתיה שכותל זה עומד לסותרו". מבואר שאדם שהניח דבר במקום שהוא עומד ליפול לרה"ר, אע"פ שלא הניחו ברה"ר ממש, כשיגיע הדבר לרה"ר הוא מתחייב מכח הנחתו הראשונה כמו כורה בור. וכע"ז מצניע (ב"ק ו' ע"א) במניח אסור² בראש גגו ונפלו ברוח מצויה.

אך לכאורה יש לעיין בטעם הפטור של בעל הכותל בסתירת הכותל, דבשלמא גבי אסור³ שנפלו ברוח מצויה יש לחייב את המניח הואיל והנפילה נעשתה ע"י רוח מצויה, ויש להחשיב את הרוח כהמשך של המעשה שלו, אך הכא שאדם בר דעת סתר את הכותל, לכאורה אין לחייב את הראשון על מעשה שנעשה ע"י בר דעת, אלא יש לחייב את השני על כך שעשה בור בידיים.

והנה לא התבאר בגמ' אם הברייתא מדברת באופן שבעל הכותל ראה את הקוץ לפני שסתר את הכותל ובכל אופן פטורין ליה בכותל רעוע, או שפטורוהו רק באופן שלא ראה את הקוץ לפני סתירת הכותל, אך אם ראהו וסתר את הכותל חייב בעל הכותל.

ואין לטעון שאם הברייתא מדברת כשלא ראה את הקוץ א"א לחייב את בעל הכותל בכותל בריא, כי מבואר ברא"ש (ב"ק פ"ג סי' ו') שלפני סתירת הכותל מוטל על בעל הכותל לעיין אם יש שם קוצים, והחייב לעיין נאמר רק בכותל בריא ולא ברעוע. וא"כ יתכן שהברייתא מדברת בלא ידע שיש שם קוץ, אך אם ראה את הקוץ קודם סתירת הכותל, יתכן שגם בכותל רעוע אין לו לסותרו, ואם סתרו הוא נחשב לבעל הבור הואיל וע"י מעשיו נעשה לבור וכנ"ל².

מח' הראשונים באופן שראה את הקוץ

ונראה שנח' בזה הראשונים. דהנה התור"ד כתב "ואף ע"ג דראה אותן הוא פטור, שהוא מתכוין לסתור את כותלו ומאליהם נפלו", מפורש בדבריו שבעל הכותל פטור גם אם ראה את הקוץ. ובהמשך דבריו הרחיב את טעם הפטור, וכתב "ואין זה עושה בור בידיים, דלא תפשם והשליכם לרה"ר, אלא הוא מתכוין לסתור כותלו והן נופלין מאליהן, ומי הזקיקו לטרוח בבור שעשו אחרים לסלק ולהצניעם". ועיקר סברתו הוא שהקוץ נחשב לבור כבר משעה שהניחו הראשון במקום שאינו משומר, ולכן אין לחייב את השני.

אכן בנמוק"י כתב שטעם הפטור הוא משום שלא היה על בעל הכותל לאסוקי אדעתיה שיש שם קוץ, והואיל ואין הדרך להטמין בכותל רעוע. ומבואר שהפטור הוא רק כשלא ראה את הקוץ, אך אם ראהו חייב השני. וטעם החילוק לכאורה, משום שבאופן שלא ראה את הקוץ ונפילת הקוץ נעשתה ללא דעת השני, נחשב שהקוץ נפל ברוח מצויה ולכן הראשון חייב, כי היה לו להעלות בדעתו שבעל הכותל יסתור את כותלו ולא יראה את

1. והנה פרט לנידון מטעם עשיית בור ברה"ר, היה מקום לדון מצד הדין המבואר בסי' ש"ט, שאדם שהכניס פירות לבית חבירו שלא מדעתו, ובעל הבית רוצה להוציאם מביתו לרה"ר, צריך הוא להודיעו תחילה - לכל הפחות ממימת חסידות, ו"א אף מעיקר הדין, ע"ש, וא"כ האכ נמי היה מקום לומר, שהואיל והחפץ יזק יותר כשהוא יהיה ברחוב ממה שישאר מונח על הרכב, יהיה אסור לו להניחו ברה"ר עד שיודיע לבעל החפץ.

2. אך נראה שיש לחלק בין המניח חפציו בבית חבירו שהוא מקום שמיועד להנחת חפציו, דבכה"ג אסור לו להוציא ממקום משומר לרה"ר שאינה משומרת, לבין מניח על רכב שמיועד לנסיעה ואין החפץ יכול להסתמך עליו, וא"כ ודאי שלא נחייב את בעל הרכב ליקח את החפץ ולהניחו במקום משומר, יותר ממה שבעל החפץ עצמו שמר עליו.

3. אמנם במאמר זה הנידון הוא מצד עשיית הבור, וע"כ הנידון יהיה שייך באדם שהניח על רכבו של חבירו דבר שלא יזק יותר אם יהיה מונח ברחוב ולא על הרכב, וכגון דבדר שלא ישבר גם אם ייתקלו בו, אך הוא מהווה תקלה לבני רה"ר שיכולים להיכשל בו.

2. והא דאינו מחוייב לעיין בכותל רעוע, י"ל כמבואר בנמו"י משום שאין דרך להטמין בכותל רעוע. והנה היה מקום להקשות (אף להצד שהוא פטור גם אם ראה את הקוץ) מדוע לא נחייבו לעיין מחשש שהוטמנו שם עוד מזמן שהכותל היה בריא, אלא שמב' בתוס' שאכן הוא נחשב לפשוט בזה שלא עיין, אבל מ"מ מחייבים את המצניע הואיל ופשע יותר. וא"כ לדינא, אף לצד שהוא פטור גם אם ראה את הקוץ, מ"מ לכתחילה יש לו לחוש שמא הוטמן שם קוץ כשהכותל היה בריא. אך באופן שהכותל היה רעוע מעולם, אין עליו חיוב לעיין כדברי הנמו"י הנ"ל. ואם ראה את הקוץ, דינו תלי בספק הנ"ל בדברי הגמ'.

הקוץ, אך אם בעל הכותל ראה את הקוץ ואעפ"י כן סתר את הכותל, מתייחס מעשה כריית הבור לשני שעשהו מדעתו ולא לראשון.

והנה הרא"ש כתב בביאור הדין דכותל רעוע וז"ל: "ולא דמי למוצא בור מגולה וטממו וחסד וחפרו דפטור הראשון וחייב השני, אף על גב דהראשון עשה בור והכא ראשון לא עשה בור, משום דהכא השני לא עשה מעשה שראוי להתחייב, כי סתר את כותלו וממילא נפלו לרשות הרבים, והראשון הוה ליה כאילו השליך לרשות הרבים כמו אבנו וסכיננו ומשאו שהניחו בראש גגו ונפלו ברוח מצויה לרשות הרבים והזיקו לאחר נפילה". והיינו שבא לחלק בין כותל רעוע שפטורים את השני שהוא בעל הכותל, לאופן של חפר בור ובא אחר וטממו שאם חזר השני וחפרו השני חייב, שהחילוק הוא שכאן השני לא עשה בור ממש אלא רק סתר את כותלו וממילא נפל הקוץ, משא"כ התם השני חפר בור ממש, ועדיין הוקשה לו כיצד מחייבים את הראשון הרי הוא לא עשה בור, ועל זה כתב שחשיב כאילו הניחו ברה"ר דדמי לאסור³ שהניחם בראש גג.

והנה אי נימא כהנמוק"י שהסוגיא כאן עוסקת רק אם בעל הכותל לא ראה את הקוץ, אך אם ראהו הוא חייב, למה הוצרך הרא"ש לחלק ששם עשה מעשה בידיים וכאן לא, היה לו לומר שבאמת אין חילוק בין המקרים, ועד כמה שהשני עשה את הבור מדעתו הוא חייב, ורק כשהשני לא ראה את הקוץ ואף לא היה מוטל עליו לדאוגו, פטורים את השני. ומוכח דס"ל כהתור"ד דמייירי אף כשבעל הכותל ראה את הקוץ, ועל כן הוצרך לומר דהשני אינו נחשב ככורה הבור כיון שרק סתר את הכותל והקוץ נפל מאליו, וכמו שביאר בזה התור"ד שבעל הכותל לא עשה בור בידיים אלא סתר את כותלו והוא נפל מאליו.

אמנם בחזו"א (ב"ק סי' ב ס"ק כ') כתב שהרא"ש סובר שבעל הכותל פטור רק אם לא ראה את הקוץ מתחילה, כי כתב שההבדל בין כותל בריא לכותל רעוע הוא שכאן איבעי ליה לעיין אם הצניעו קוצים וכאן לא, ומשמע שאם ידע בכ"א חייב, וכתב שמה שכתב הרא"ש "כי סתר את כותלו וממילא נפלו לרשות הרבים", הכוונה היא שסתר את הכותל ללא שראה את הקוץ וממילא הקוץ נפל, אך אם ראה את הקוץ, הגם שהבור קרה ע"י סתירת הכותל, בעל הכותל חייב.

אך לכאורה זהו קצת דוחק בלשון הרא"ש, שהרי לפי דברי החזו"א אין עיקר הסברא משום שהבור נעשה "ממילא", אלא העיקר הוא שנעשה ללא ידיעתו. ולכאורה מאחר שמצאנו בתור"ד שכתב ממש כסברת הרא"ש וכתב שהפטור הוא אף אם ראה את הקוץ, נראה שזו גם כוונת הרא"ש³.

ביאור סברת התור"ד והרא"ש

והנה בגוף סברת התור"ד והרא"ש, נראה ברור שאין כוונתם שהואיל ולא עשה מעשה בקוץ אלא בכותל משו"ה הוא אינו כורה הבור, שהרי בכותל בריא בעל הכותל נחשב לכורה הבור מחמת סתירת הכותל ואע"ג שהקוץ נפל מאליו, אלא עיקר סברתם היא משום שהקוץ כבר נעשה בור משעה שהניחו הראשון בכותל רעוע, שהרי הניחו במקום שאינו משומר, ונחשב כאילו מתחילה הניחו ברה"ר כלשון הרא"ש, וא"כ יש להבין מה הוסיפו שהפטור הוא משום שרק סתר את הכותל והקוץ נפל מאליו, הלא לכאורה הפטור הוא משום שכבר עשאו הראשון לבור.

ונראה שביאור הענין הוא, דהא פשיטא שכל זמן שהקוץ מונח בכותל הוא אינו בור ממש, והא דחשב' כאילו הראשון הניחו ברה"ר הוא משום שכבר בשעה שהניחו בכותל היה הכותל עומד להיסתר, והיה מונח כבר במעשה של הראשון שהדבר יגיע לרה"ר ע"י סתירת הכותל, ואע"ג שסתירת הכותל נעשתה ע"י בר דעת אחר ולא ע"י רוח בעלמא, מ"מ כיון שהדבר היה עומד לכך מתחילה, חשיב כאילו הראשון הניחו ברה"ר ע"י סתירת הכותל, שהרי הוא זה שהביאו לכך שיפול ע"י סתירת הכותל, וזה מש"כ הרא"ש דחשיב שהראשון הניחו ברה"ר. אבל לו יצויר שהקוץ יפול לרה"ר באופן אחר ולא ע"י סתירת הכותל, לא יהיה הראשון חייב, כיון שזה לא היה מונח במעשה שלו. וכמו שפשוט שאם הניח אסור³ בראש גג והיו יכולים ליפול ע"י רוח מצויה, אך לפני שבאה הרוח נטלם אחר והניחם ברה"ר, שודאי נחייב את השני ולא את הראשון, כיון שבעל הכותל נעשה הבור ע"י השני.

ולכן כתבו הראשונים שהטעם שחשיב שהראשון הניחו ברה"ר הוא משום שהקוץ נפל מאליו ע"י סתירת הכותל ולא ע"י מעשה אחר, והיינו שסתירת הכותל היא כהמשך של מעשה הראשון והואיל ומתחילה היה דבר זה עומד לקרות.

3. ואמנם ודאי שלדעת הרא"ש הסוגיא מדברת אף אם לא ראה את הקוץ, שהרי כתב שבכותל בריא החייב הוא אף אם לא ראה את הקוץ, אך נראה דס"ל שהסוגיא דיברה בכל האופנים בין אם ראה ובין אם לא ראה, דבכותל בריא לעולם חייב ובכותל רעוע לעולם פטור.

הניח הקוץ בידיים ברה"ד

ולפי הנ"ל, אם בעל הכותל יטול את הקוץ בידיים ויניחו ברה"ד, השני יהיה חייב ולא הראשון, הואיל והנחה זו היא מעשה חדש של השני ואין לחייב את הראשון על מעשה זה. וכך מבואר להדיא בדברי התור"ד שכתב "ואין זה עושה בור בידיים דלא תפסם והשליכם לרה"ה", משמע שאם אכן ישליכם לרה"ד השני יהיה חייב, ואפילו שבלא"ה היה הקוץ נופל ע"י סתירת הכותל, מכל מקום למעשה הבור נעשה ע"י השני, וכנ"ל לגבי אסור"מ שהניחם אחר ברה"ד.

ומכל מקום נראה שאם אינו יכול לסתור את הכותל אא"כ יסיר את הקוץ בידיים, ודאי שרשאי בעל הכותל להסירו בידיים והראשון יהיה חייב, כיון שזה חלק מהנצרך לסתירת הכותל ואין זה מעשה חדש, וכבר מתחילה היה מונח בהנחת הקוץ שהוא יסור ע"י בעל הכותל ויונח ברה"ד.

אחר שסתור את הכותל

והנה בנמוק"י כתב בשם הרמ"ה, שאם אדם אחר שאינו בעל הכותל יסתור את הכותל ללא רשות בעל הכותל, האחרון חייב. ולשיטת הנמוק"י היה מקום לומר שהטעם הוא משום שרק בעל הכותל פטור מלעיוני בכותל, אך אחר היה עליו לעיוני.

אך עפ"י הנ"ל נראה שאף להתור"ד והרא"ש האחר יהיה חייב, כיון שכשבעל הכותל סותר את כותלו ועושה בשלו ברשות, דבר זה כבר היה מונח בתחילה במעשה הראשון הואיל ולכן עמד הכותל. משא"כ כשאחר סותר את הכותל, זהו מעשה חדש של כריית בור שלא שייך לומר שהיה מונח כבר בהנחת הקוץ מתחילה, ועל כן יהיה האחרון חייב.

קוץ שהונח בכותל מאיל

עוד נראה לי שיתכן לומר בדעת התור"ד והרא"ש, שכל הפטור של בעל הכותל הוא רק אם הקוץ הונח שם ע"י אדם אחר, אך אם הרוח הניחה קוץ בכותלו, אע"ג שהכותל רעוע יש עליו חיוב להטמינו, ואם יסתור את הכותל יחד עם הקוץ נחשבת סתירה זו ככריית בור. שהרי זה פשוט שכל זמן שהקוץ מונח בכותל אי"י נחשב כמונח כבר ברה"ד, והטעם שמחייבים את הראשון ופטורים את השני הוא משום שחשיב שהראשון עשה לבור מתחילה כיון שהיה מונח במעשהו שהקוץ יגיע בהמשך לרה"ד, אך אם הקוץ הונח שם ע"י הרוח אין ראשון שנוכל לומר שהוא נחשב ככורה הבור, ובכ"ג השני שראה את הקוץ וסתור את הכותל הוא בעל הבור.

וכך משמע בל' התור"ד שכתב שהפטור של השני הוא משום שאין עליו לכסות בור שעשה אחר, משמע שבמקום שהקוץ לא נעשה לבור ע"י אחר אסור לו לסתור את כותלו. ויל"ע בזה.

האם סותר כותלו אף לכתחילה

והנה לדעת הראשונים שבעל הכותל פטור אף אם ראה את הקוץ, היה מקום לומר שכל זה רק לאחר שעבר וסתור את הכותל, אך לכתחילה אין לבעל הכותל לסתור את כותלו אלא להטמין את הקוץ.

אך נראה שהואיל ומבואר בלשון הראשונים שחשיב שהבור נעשה לגמרי ע"י הראשון, מאיזה צד נחייב את בעל הכותל להטמין את הקוץ, וכמו שכתב התור"ד "ומי הזקיקו לטרוח בבור שעשו אחרים לסלקו ולהצניעם". אך מכל מקום אם יש לו לחוש שהקוץ הוטמן שם מזמן שהכותל היה בריא יהיה אסור לו לסתור, אך אם ידוע לו שהוטמן שם משעה שהכותל היה רעוע, מותר לו לכתחילה לסתור את הכותל, אא"כ הדבר הונח שם ע"י הרוח והבור לא נעשה ע"י אחר, יהיה עליו חיוב להטמין את הקוץ.

מכסה בורו בדליו של חבירו

והנה בתור"ד ביאר שמקור הדין דמיירי אף בראה את הקוץ הוא מהמשך הסוגיא, שהנה הגמ' מביאה שרבינא למד מדברי ר' יוחנן הנ"ל במצניע קוציו בכותל חבירו, שאם חפר בור וכיסהו במכסה של חבירו ולאחר מכן בעל המכסה נטל את המכסה בלי להודיע לבעל הבור, הנוטל פטור ובעל הבור חייב, כשם שסותר הכותל פטור ובעל הקוץ חייב. והתם מיירי הרי שבעל המכסה ראה את הבור ובכ"ג הוא פטור, ומזה למד הר"ד שה"ה הכא אף אם ראה את הקוץ בעל הכותל פטור.

ויש לעיין לשיטת הנמוק"י, מ"ש כותל רעוע שחייב בעל הכותל להטמין את הקוץ אם ראהו, ואילו במכסה בורו בדליו של חבירו יכול בעל המכסה ליטול את כיסויו אף אם ראה את הבור.

וצריך לומר שטעם החילוק הוא, שגבי קוץ הואיל ולא הונח ברה"ד ממש הוא עדיין לא נעשה בור, וכיון שרק ע"י סתירת הכותל הוא נעשה בור, לכן יש לפטור את בעל הכותל רק אם לא ראה את הקוץ, אך בבור שכבר נחפר ברה"ד ואח"כ כיסהו במכסה של חבירו, בזה אמרינן שמעולם לא פקע ממנו שם בור הואיל והמכסה עומד להינטל, ולכן יכול ליטול את מכסהו אף שראה את הבור, הואיל והוא לא מחדש בזה בור חדש כלל.⁴

ולגבי הדין של מכסה בורו בדליו של חבירו, נראה פשוט שאם היה בור של הפקר ברה"ד ולקח אדם מכסה של אדם אחר וכיסה את הבור, יכול בעל המכסה ליטול אע"ג שהבור הוא הפקר, ואי"ז דומה לקוץ שהונח ע"י הרוח בכותל שכתבנו לעיל שאף להתור"ד אסור לבעל הכותל לסתור את הכותל עד שיטמינו, שהרי בור ברה"ד יש לו שם בור גם קודם

4. אך עדיין צ"ע מדוע הגמ' דימתה בין הדינים הללו הלא טעמם שונה לגמרי. וע' בדברי יחזקאל (ס' נ') שעיקר הראיה הוא בזה שכששומר על בורו בדבר של חבירו שעומד להיסתור או להינטל נחשב הדבר כפשיעה המחייבת אף בממון המזיק, ע"ש באורך.

נטילת המכסה, וגם בזמן שהיה מכוסה לא פקע ממנו שם בור כיון שהמכסה עומד לינטל, משא"כ גבי קוץ שכ"ז שהוא בכותל עדיין אין עליו שם בור, יש לחייב את סותר הכותל.

בא אחר ונטל המכסה

והנה המאירי כתב גבי מכסה בורו בדליו של חבירו, שאף אם יבוא אדם שלישי שאינו בעל המכסה ויטלנו, בעל הבור יהיה חייב על הבור ולא נוטל המכסה. ומאידך הבאתי לעיל את דברי הרמ"ה גבי כותל רעוע, שאם אדם אחר שאינו בעה"ב יסתור את הכותל, הסותר יהיה חייב ולא מצניע הקוץ, ולכא' נראה דפליגי אהדדי.

אך יתכן שלפי החילוק הנ"ל אין כאן פלוגתא, דדברי המאירי הם במקום שכבר נעשה בור ממש, שכיון שמכסה זה אינו מכסה ראוי נחשב שהבור נשאר מגולה מלכתחילה, ולכן אין לחייב את נוטל המכסה מאחר שלא חידש כלום בבור. אך דברי הרמ"ה הם לגבי קוץ שעדיין אינו בור ממש, והחייב של הראשון הוא רק משום שמתחילה היה מונח בהנחת הקוץ שהוא יגיע לרה"ד, אך כאשר הקוץ הגיע לרה"ד ע"י אדם אחר, זה לא נכלל במעשה של הראשון, וסותר הכותל חידש כאן בור חדש.

חפר בור מתחת לדליו של חבירו

עוד יש לדון באופן שאחד חפר בור ברה"ד מתחת דליו של חבירו, האם רשאי בעל המכסה ליטול את כיסויו ככל מכסה בורו בדליו של חבירו, או דילמא הואיל והבור לא נעשה בור מעולם - שהרי מרגע כרייתו היה מכוסה, אסור לו ליטול את הכיסוי כיון שבזה הוא עושה אותו לבור חדש, ודמי לסותר כותלו שלשיטת הנמוק"י אסור לו לסתורו הואיל ובזה הוא הופך את הקוץ לבור. [אך לשי' התור"ד שמתיר בסתירת הכותל נראה שגם כה"ג יוכל ליטול את הכיסוי].

והנה בחזו"א (שם) כתב שאם הניח קוץ על הקרקע סמוך לכותל באופן שהכותל שומר עליו שלא יזיק, ובסתירת הכותל יתגלה הקוץ ויהיה כבור ברה"ד, לכו"ע רשאי בעל הכותל לסתור את כותלו אף אם ראה את הקוץ, כיון שאינו מזיז את הקוץ ממקומו אלא רק נוטל את שלו והולך. וא"כ אף במקרה הנ"ל יוכל בעל המכסה ליטול את כיסויו, ואין לו לחוש לכך שמתגלה בור, הואיל והוא רק נוטל את שלו והבור במקומו עומד.

ולכא' יש להבין, מה בכך שהוא אינו מזיז את הבור ממקומו, הלא סו"ס השני הוא זה שהופך אותו לבור בידיים, ומ"ש סתירת כותל שנאסרה [לדעת הנימוק"י] משום שבכך הוא עושה בור בידיים, ואילו נטילת הכותל הסמוך לקוץ הותרה.

ונראה בביאור הדבר, שבאופן שהקוץ הונח על הכותל, אין הכותל משמש כמכסה של הבור, אלא הכותל הוא מקום בפני"ע שאינו רה"ד והקוץ אינו מונח כלל במקום שיכול להזיק, ורק ע"י סתירת הכותל מגיע הקוץ לרה"ד שהוא מקום שיכול להזיק בו. משא"כ קוץ שהונח ברה"ד סמוך לכותל, הרי הכותל משמש רק כמכסה לבור, והיינו שנחשב שכבר יש עליו שם בור הואיל והוא מונח ברה"ד ורק שהוא מכוסה, ובזה אמר' שהואיל והמכסה אינו עומד להישאר שם לכן נחשב הבור למגולה מתחילה, ונטילת המכסה איננה עשיית בור חדש כלל ועיקר, וכדביארנו לעיל גבי מכסה בורו בדליו של חבירו שטעם ההיתר ליטול את המכסה הוא משום שנחשב שהבור לא היה מכוסה כלל.

דינים העולים

א. אם הניחו חפץ על רכבו, נראה פשוט שהרכב דומה לכותל רעוע הואיל והוא עומד לנסוע, ואף עדיף מכותל רעוע בכך שהיה רעוע מעולם, ואין את החשש שמא הונח שם מזמן שהכותל היה בריא.

ואם כן לשיטת התור"ד הוא יכול לנסוע כדרכו, אע"פ שהם יפלו מאליהם והיו בור ברה"ד, כן מי שהניחם על הרכב הוא נחשב בעל הבור, (וכל היתר זה הוא לבעל הרכב דוקא וכמב' ברמ"ה לגבי כותל). אך לשיטת הנמוק"י אסור לו לנסוע וחייב להטמינם שלא יהיו בור, אך זה ודאי שאם לא ראה אותם קודם הנסיעה ונסע ונפל, יהיה פטור אף להנמוק"י, שלא היה לו להעלות בדעתו שהניחו לו החפצים על רכבו.

ומאחר שנחלקו בזה הראשונים, ודאי שאם ראה את החפצים יהיה עליו להטמין את החפצים, אך בדיעבד אם נסע ונפל, לא יהיה אפשר לחייבו כיון שהוא ספיקא דדינא.

עוד נראה, שאף לדעת התור"ד והרא"ש מ"מ אסור לו להניחם בידיים ברה"ד, כי אם יעשה כן הרי הוא עושה בור בידיים ממש, אלא רק באופן שהוא אינו יכול לנסוע עד שיסירם, בכ"ג נראה שיכול להסירם בידיים, הואיל והיה ידוע למניח מתחילה שבעה"ב יניחם ברה"ד, ודמי לסתירת כותל גבי קוץ.

ועוד יש להוסיף, שאם רואה שהחפצים הונחו שם ע"י רוח וכדו', חייב הוא להטמינם כדי שלא ייחשב לבעל הבור וכדלעיל.

ב. באופן שהניחו לו חפץ מתחת לרכבו, נראה לכא' שדינם שוה לחפצים שהונחו מעל רכבו, שהרי עדיין אינם בור כלל, ויהיה הדבר תלוי בדעות הראשונים וכנ"ל. אך לפי המבואר בחזו"א המובא לעיל שבאופן שהקוץ מונח על הקרקע וכשיסתור את הכותל יתגלו הקוצים, לכו"ע הוא יכול לסתור את הכותל הואיל ואינו מזיז את הבור ממקומו, א"כ אף בנידון דידן יכול לנסוע ברכבו, ואין זה עניינו שיתגלה החפץ שהונח תחת רכבו ויהיה בור, שהרי החפץ היה מונח כבר ברה"ד והרכב שימש רק כמכסה, ודמי למכסה בורו בדליו של חבירו שרשאי בעל הכיסוי ליטול את כיסויו.

ג. עוד עולה, שאם רואה שלקח אדם אחר את עגלתו והניחה מעל חפציו כדי שלא יהיו בור ברה"ד, לכו"ע יכול בעל העגלה ליטלנה משם ואינו חושש לכך שהבור יתגלה. ולהמבואר במאירי, אף אם אדם שאינו בעל העגלה יטלנה, החיוב ישאר על מי שהניח את החפצים, הואיל והבור נחשב כמגולה מתחילה.

וכאילו היה פועל²⁴.

7. אם המעסיק לא מצא פועל חילופי אלא רק מי שעושה עבודה פחות איכותית מהפועל שהתפטר, ומסיבה זו שילם המעסיק על העבודה פחות ממה שהבטיח לראשון, מקבל הפועל הראשון רק כפי שעשה והרווח הולך למעסיק²⁵.

ציונים והערות

ב"מ לח, א), אבל בכ"ז לפי הרמב"ן אינו יכול לשכור פועל שדורש מחיר גבוה מהסביר, וזהו שלא כמו שכתב הדרישה שהשיעור הוא כמה שהמעסיק היה מוכן לשלם. וכן מש"כ בסמ"ע, הגם שכתב שדבריו הם כמו הרמב"ן, אבל מ"מ אינם ממש כמש"כ הרמב"ן, כי הוא התיר לשלם "כפי דרכו של בעל הבית". גם החזו"א (שם, ד"ה שם ס"ק לה) עמד על כך שהפשט של הסמ"ע אינו לא הפשט של הרמב"ם ולא של הרמב"ן.

23. שם, וז"ל "ויכול בעה"ב לומר קים לי כהר"מ והריטב"א כיון שהוא מוחזק, ואפשר דחשיב כתפס בספיקא דיניא". (ולכא' השאלה איך להחשיב את תפיסתו, כמוחזק או כתפס בספק"ד, תלויה באופן שהגיע הממון ליד המעסיק, כי אם הממון הגיע לידו כפקדון, וכשיטת הרמב"ם בבאת חבילה לידו, א"כ החפץ הוא בחזקת הפועל ורק שנמצא תחת יד המעסיק, והוי תפיסה בספק"ד, משא"כ אם החבילה ניתנה לו מתחילה כמשכון, וכשיטת הר"ח או המהר"ם, י"ל שהמעסיק נחשב מוחזק כיון שהיא תפיסה בהיתר).

24. כ"כ הפתחי חושן (פ' יא הע' לב), והוא הסתפק אם המעסיק יכול לדרוש יותר ממה שפועלים רגילים דורשים על עבודה כזאת בדחיפות כזאת, מטעם שהוא נאלץ להתעסק בדבר שאינו עיסוקו הרגיל. והוא בדומה לסברא שהעלו הראשונים, שהנה הראשונים הקשו, שהרי כל דין שוכר עליהם הוא דין רק בדבר האבד, וא"כ אם יש לו פועל חילופי לעבודה שוב אין זה דבר האבד? ותירצו שבאמת אין פועל אחר לעבודה הזאת ולכן הוא דבר האבד, אלא שיש פועל אחר שבעיקרון אינו מוכן להתעסק עם זה, ורק תמורת שכר גבוה הוא מוכן לעשות את העבודה, ולכן יכול המעסיק לשלם את השכר הנוסף על חשבון הפועל המתפטר. ועפ"י הסברא הזו אולי יוכל המעסיק לדרוש ג"כ שכר יותר גבוה מהשכר שדורש פועל שרגיל בעבודה כזאת, כי הוא נאלץ להתעסק בזה על אף שאין זה עיסוקו הרגיל. ובסוף כתב הפת"ח שמסתבר שאינו יכול לדרוש יותר מפועל רגיל.

ולוא דבריו היה נראה שהדין תלוי. כי אם לדוגמא המעסיק יודע לעשות את המלאכה, אבל בדר"כ אין זה עיסוקו אלא בעסק מרוויח יותר, ועכשיו נאלץ לעשות אותה להינצל מהפסד, אז נראה שמגיע לו שכר כפועל בטל (כמה שהיה מוכן שישלמו לו כדי לא לעבוד) בעבודה הרגילה שלו, כי את זה הוא הפסיד בגלל התפטרותו של הפועל הראשון, ורק במקרה של מעסיק שאינו רגיל להרוויח יותר אלא שאינו רגיל בעבודה הזאת מסיבות אחרות, בזה צדקה הכרעת הפת"ח.

25. לכא' הדין פשוט בזה, כיון שפועל שחוזר בו שלא בהיתר ידו על התחנתה, ולכן הוא מקבל רק כפי מה שעשה. (ומה שהטור כתב בפועל שהתפטר שהוא מקבל את הרווח, הוא רק באופן שחתהתפטר כדין, אבל בדבר האבד אין לו היתר להתפטר. וגם בחזר בו בהיתר חלקו הפוסקים על הטור, עיין בגיליון 100 הערה 6). גם המהרש"ם (ב, רטו) נשאל בזה, בחזן שהושכר להתפלל שחרית ברה"י וי"כ במחיר מסוים ובסוף חזר בו לגבי יו"כ, ושכר חזן אחר פחות טוב במחיר יותר זול, והחזן הראשון רצה לקבל את כל מה שפסקו עמו בהתחלה בניכוי מה שעלה לשלם לחזן החילופי, ופסק המהרש"ם שאינו צודק. (ותמוה מה שהבין הפת"ח (שם) בדברי המהרש"ם כאילו כתב הפך זה.

ולהלכה פסק החזו"א שכיון שהוא דין מסופק אי אפשר להוציא מידי המוחזק, וכיון שהמעסיק תופס בכליו של הפועל המתפטר הוא יכול לגבות מהם לפועל חילופי, אפילו אם הוא דורש סכום מעבר לסביר²³.

6. אם המעסיק עצמו עשה את עבודת הפועל המתפטר כדי להציל את עצמו מהיזק, זכותו לקחת את שכר העבודה על חשבון הפועל שהתפטר

ממש"כ (עח, א ד"ה כשבאת) "שתהא משועבדת וקנויה לו עד כנגדה לתשלומי הפסדו".

גם לשון הרמב"ם (שכירות ט, ד) נראה שהיא דלא כדעה הראשונה, כי כתב: "ואם היה להם ממון תחת ידו שוכר להשלים המלאכה עד ארבעים וחמשים זה בכל יום לכל פועל אף על פי ששכר הפועל שלשה או ארבעה". וכן הבין הב"י (ד"ה וכתב הרמב"ן) שהרמב"ם חולק על הראשונים הנ"ל, כי אחרי שהביא את שיטת הרמב"ן כתב עליו: "ואין נראה כן מדברי הרמב"ם שכתבתי בסמוך, דכיון דארבעים וחמשים גוזמא הוא, מה לי ארבעים וחמשים מה לי מנה". אמנם, גם לפי הרמב"ם אין ההיתר בלי גבול, כי גם הוא סובר שאין למעסיק זכות להוציא מהפועל הראשון יותר ממה שמוכרת, והוא נלמד ממש"כ שאם ימצא פועל יותר בזול אסור לו להשתמש בחבילת הראשון לשכור פועל יותר יקר, וז"ל: "בד"א שאין שם פועלים לשכור בשכרן להשלים המלאכה, אבל יש פועלים לשכור בשכרן ואמרו לו צא ושכור מאלו להשלים מלאכתך ולא תאבד, בין שוכר בין קבלן אין עליהם אלא תרעומת", וא"כ לכה"פ אם הפועל הראשון יודיע שיש פועל יותר זול, לא יוכל המעסיק לשכור פועל יותר יקר, וכל הנפ"מ בין שיטת הרמב"ן וסיעתו לרמב"ם היא רק אם הפועל הכי זול שנמצא הוא יותר יקר ממה שבד"כ פועלים לוקחים עבור דבר האבד, שלרמב"ן לא יתחייב בזה הפועל הראשון ולהרמב"ם כן. ומסתבר שגם הריטב"א יסכים לדין הרמב"ם וגם הרמב"ם יסכים לדין ריטב"א (גם החזו"א (ב"כ, קג, לד ד"ה ואמנם) כתב שהרמב"ם והריטב"א הם אותה שיטה), ולכן כתבנו בפנים הפחות שבין שניהם.

ונראה שמחלוקת הרמב"ם והרמב"ן וכו' בדין זה קשורה עם המחלו' ביניהם בדין הקודם, בעניין מה כלול ב"באת חבילה לידו", כי לפי הרמב"ן הסיבה שהמעסיק יכול למכור את חבילת הפועל היא בגלל שכך הוסכם ביניהם, ולכן גם הסכום תלוי בהסכם, ורק עד כמה שכלול בהסכם יכול המעביד למכור, משא"כ להרמב"ם הטעם שהמעסיק יכול למכור את החבילה אינו כתוצאה מהסכם, אלא הוא מדיני תפיסה במה שנמצא כבר תח"י, ולכן אין זה מוגבל לסכום שהפועל אמור להסכים לו. ובזה שונה שיטת הרמב"ם משיטת הריטב"א, כי הריטב"א מסכים עם הרמב"ן בפשט ב"באת חבילה לידו" שהוא חלק מהסכם בין המעסיק לפועל וכמש"כ לעיל (הערה 15), ורק חולק על סברת הרמב"ן שיש אומדנא המגבילה את הסכום לשכר שרגילים לשלם, אבל הרמב"ם הבין שבאת חבילה לידו אינה תוצאה של הסכם בין הפועל למעסיק, וא"כ אין מקום כלל לטענת הרמב"ן.

וכל הנ"ל הוא לפי איך שהבין הב"י ברמב"ם, שסבר שאפשר למכור גם יותר מהסכום הסביר לשכירות פועל חילופי, אכן הסמ"ע (ס"ק כו) חלק על הב"י, ולמד שהרמב"ם מסכים לרמב"ן שאפשר למכור רק בשביל סכום שרגילים לשלם במצב כזה, והש"ך (ס"ק לה) הסכים לו. אמנם, מקור דברי הסמ"ע נמצא בדרישה (סוף ס"ק ג), ושם רואים שהסיבה שהסמ"ע למד כן אינה בגלל שחולק על הב"י במשמעות לשונו של הרמב"ם, אלא בגלל שלא נראה לו בסברא ללמוד כמו הב"י, וז"ל: "הלא דברי הרמב"ן דברי טעם הן, דודאי אין סברא לשכור ב"ה זה שלא בדיעת הפועל מחבילתו ביותר ממה שאדם עושה בדבר האבוד של עצמו". ובאמת, הרמב"ן לא כתב מש"כ הדרישה בשמו, כי הרמב"ן התיר לשלם על חשבון הפועל רק כמה שפועלים רגילים לקבל, ואף שמסתבר שהמעסיק מוכן לשלם יותר מזה, כי עבורו כדאי לשלם לכה"פ כפי שוויות הדבר שייאבד וכמבואר בגמ'

בית הוראה לענייני ממונות "בית גרוס"

ע"ש ברוך וברכה גרוס

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בבית ההוראה ניתן יעוץ בדיני ממונות ע"י דיניי בית הדין ובית ההוראה ● סיוע בעריכת צוואות וחוזים ● בשפות עברית אנגלית ויידיש וצרפתית ● בית ההוראה פתוח בימים א-ה בין השעות 13:00-15:30 וביום שישי בין השעות 11:15-13:00
Les lundis et mercredis nous traitons vos questions en francais ● טלפון 02-502-3637 דוא"ל: beisdin@neto.net.il